

PROCES INTEGRACIJE ZEMALJA JUGOISTOČNE EUROPE U EU SA POSEBNIM OSVRTOM NA BOSNU I HERCEGOVINU

Akademik prof.dr. Ibrahim Jusufranić

Mr. Jasmin Jusufranić

Mr. Mirsad Imamović

Internacionalni univerzitet Travnik u Travniku, rektor@iu-travnik.com

Sažetak: Sve zemlje Zapadnog Balkana pojedinačno prolaze svoj integracijski put do članstva u Evropskoj uniji. Posmatrano u regionalnom kontekstu, pozicija BiH u odnosu na Hrvatsku i Srbiju u procesu evropskih integracija je u ovom trenutku nepovoljnija i to uglavnom zbog poznatih zastoja u političkom smislu, ali i generalno, zbog permanentne i sada već hronične neefikasnosti institucija, odnosno njihove promjene. Ukupno institucionalno uređenje BiH se mora ubrzano ojačati kako bi zemlja mogla efektivno odgovoriti zahtjevima procesa evropskih integracija. Ovo jačanje institucija se odnosi prvenstveno na povećanje efikasnosti postojećih institucija. U ekonomskom smislu, tj. u smislu konkurentnosti na svjetskom tržištu, privreda BiH ne zaostaje mnogo za privredom Srbije, ali je daleko iza pozicije hrvatske privrede.

Ključne riječi: EU, integracije, privredni razvoj, energetika, turizam, poljoprivreda, regionalna saradnja

THE PROCESS OF INTEGRATION OF THE SOUTH EASTERN EUROPEAN COUNTRIES IN THE EU WITH SPECIAL EMPHASIS ON BOSNIA AND HERZEGOVINA

ABSTRACT: All countries of the Western Balkans are individually passing their integration way to membership in EU. In a regional context, the position of B&H in comparison to Croatia and Serbia in the European integration process is currently unfavorable, mainly because of the known delays in the political term, but in general, due to the permanent and now chronic inefficiency of institutions, respectively their changes. Total institutional regulation of B&H must be rapidly strengthened so that the country can effectively respond to the demands of the process of European integration. This strengthening of institutions is related primarily to increase the efficiency of existing institutions. In economic terms, ie. in terms of competitiveness in the world market, the B&H economy is not far behind from the Serbian economy, but is far behind from the position of the Croatian economy.

Keywords: EU integration, economic development, energy, tourism, agriculture, regional cooperation

1. Uvodni pristup

Danas se u zemljama Jugoistočne Evrope suočavamo svakodnevno s problemima u proizvodnji, plasmanu, naplati, osvajanju tržišta, izmirenju obaveza prema državi i prema radnicima, nezaposlenosti, podizanju konkurentnosti i iznalaženju novih poslovnih ideja s osnovnim ciljem da se smanji nezaposlenost u cjelini i to prije svega mladih, i mnoga druga pitanja koja spadaju u djelokrug privrede.

Naš je cilj da se da svaka podrška inicijativi koja daje podršku privrednicima. Od države se traži da stvara uslove za veća ulaganja, uklanjanje barijera u poslovanju sa osnovnim ciljem za otvaranjem novih radnih mjesta kroz otvaranje novih proizvodnih pogona sa izvoznom orijentacijom.

Da bi se to ostvarilo neophodna je bolja saradnja između proizviđača svih država bivše Jugoslavije i da bi takav zajednički nastup na globalno tržište mogao da da povoljne rezultate jer je praksa pokazala da u današnjoj globalizaciji mogu samo da uspiju megaprojekti na tržištu koji mogu jedino da se realizuju udruženim snagama.

2. Zemlje Zapadnog Balkana na putu prema EU

Sve zemlje Zapadnog Balkana pojedinačno prolaze svoj integracijski put do članstva u Evropskoj uniji.

Najviše je, u integracijskom procesu uspjela Republika Hrvatska. U junu mjesecu 2011. godine završila je predpristupne pregovore sa Evropskom komisijom. Dobila, a primljena u članstvo u Evropskoj uniji 01.07.2013. godine. i time postala 28. punopravna članica EU. Srbija je pred dobivanjem statusa kandidata za članstvo u Evropskoj uniji.

Makedonija ima status kandidata. Ali dalje odvijanje integracijskog procesa zavisi od rješenja spora sa Grčkom, koji je Grčka otvorila u vezi sa pitanjem imena Makedonije.

Crna Gora je dobila status kandidata i predstoji početak pregovora.

Albanija je zaključila Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju sa Evropskom unijom, ali ima usporeno provođenje reformi.

Kosovo je dobivanje svoje državne nezavisnosti vezalo za integraciju u Evropsku uniju. Približavanje Kosova Evropskoj uniji je sastavni dio strategije stabilizacije i učvršćenja mira na prostoru Kosova i Balkana.

Bosna i Hercegovina je 2008. godine potpisala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju sa Evropskom komisijom i time ušla u ugovorni odnos sa Unijom i stala sa provođenjem strukturalnih reformi koje se od nje traže.

Posmatrano u historijskom kontekstu minulih ratova i etničkih sukoba na Balkanu krajem XX i početkom XXI vijeka zemlje sa ovog prostora mogu postići stabilnost u ekonomskom razvoju i izvjesnu političku budućnost samo pod pretpostavkom uspješne integracije u Evropsku uniju. Zato se odvijanje integracije zemalja Zapadnog Balkana u Evropsku uniju javlja kao strateško pitanje za demokratske proevropske snage u ovim zemljama.

Za Bosnu i Hercegovinu integracija u Evropsku uniju znači više od izvođenja reformi i postizanja evropskih standarda u ekonomiji, politici i kulturi. Radi se o tome da je integracija BiH u Evropsku uniju prije svega projekt mira. I sama ideja Evropske unije nakon Drugog svjetskog rata bila je primarno motivisana očuvanjem mira na evropskom kontinentu.

3. Osvrt na Bosnu i Hercegovinu i zemlje Zapadnog Balkana

Zemlje u razvoju čiji se ekonomski rast oslanja na strane direktne investicije, kao što je i Bosna i Hercegovina, i koje imaju uvozno zavisnu ekonomiju suočavaju se i sa: otežanim pristupom inostranim izvorima finansiranja, nižim prilivom stranih direktnih investicija i manjom inostranom tražnjom, otežanim uslovima za dobijanje potrošačkih i investicionih kredita, a sve to zajedno, ukoliko se nastavi ovakav već zabilježen trend (za posljednje 2 godine) uslovit će sporiji privredni rast u narednom periodu.

Globalna finansijska kriza i usporavanje ekonomije kod glavnih trgovinskih partnera BiH, već je evidentna i vidljivo utječe na ekonomiju BiH. Loši rezultati susjednih ekonomija kao i glavnih trgovinskih partnera iz EU za BiH znače manju potražnju i teži plasman domaćih proizvoda na njihova tržišta (u ovom slučaju EU tržišta).

Uopšte, smanjenje carinske zaštite povećava konkurenciju na domaćem tržištu, što najviše pogađa sektor poljoprivrede i onaj dio sektora industrije koji zbog strukturnih problema teže izdržava izloženost inostranoj konkurenciji, kao što je u slučaju BIH: crna metalurgija, drvna industrija, industrija vještačkih gnojiva, naftnih derivata, proizvodnje namještaja i dr.

Prema geografskoj strukturi, ključna tržišta BiH su zemlje Evropske unije, Potpisnice CEFTA 2006 Sporazuma (prethodno zemlje potpisnice Ugovora o slobodnoj trgovini), zemlje sa kojima BiH ima potpisan ugovor o slobodnoj trgovini (Turska) i ostale zemlje (uključujući tu i zemlje koje su BIH odobrile GSP¹ – preferencijalni status za neke robe BIH porijekla).

Jedna od najuočljivijih karakteristika ukupne spoljnotrgovinske razmjene BIH, u protekloj deceniji je stalni porast deficita sa izuzetkom 2006. godine (gdje je zabilježen najveći porast vrijednosti izvoza, a najmanji porast vrijednosti uvoza), te 2009. godine, kada su zabilježena smanjenja deficita i kada su se, pored finansijske krize, desile i značajne promjene kako na strani uvoza, tako i na strani izvoza BIH.

Prema statističkim podacima BIH izvozi najviše u sljedeće tri članice EU i to: Njemačku, Italiju i Sloveniju. Ono što se iz statističkih podataka može primijetiti je da su 20 najznačajnijih grupa proizvoda, koje **BiH izvozi u EU, sve industrijski proizvodi** i njihovo učešće u ukupnom izvozu je približno 90%. **Nema niti jedne grupe poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda.**

¹ Opći sistem povlastica (*Generalized System of Preferences* - GSP)

4. Zemlje regiona i Evropske unije

Osnovni institucionalni i ekonomski izazovi zemalja Zapadnog Balkana su:

- BiH, Hrvatska i Srbija se suočavaju sa problemom neizgrađenog institucionalnog okruženja gdje osnovni nedostatak leži u segmentu nedovoljno efikasnog mehanizma implementacije institucija,
- IPA sredstva još uvijek nisu dovoljno iskorištena, a osnovna kočnica u tome jeste neadekvatna javna uprava na svim nivoima vlasti,
- sektor malih i srednjih preduzeća treba biti glavni kreator dodatnog zapošljavanja i samozapošljavanja, te aktiviranja izvora endogenog rasta, ali poslovno okruženje ne obezbeđuje adekvatne uslove za njegov jači razvoj,
- u cilju jačanja privatnog sektora privrede i naročito malih i srednjih preduzeća, iz iskustva Hrvatske vidljivo je da IPA sredstva ne dolaze do privatnog sektora i nisu stavljena u funkciju generisanja njegovog razvoja,
- problem iskorištenosti IPA sredstava leži i u činjenici da informacije o mogućnosti njihovog korištenja često nisu dostupne svim stakeholder-ima.

U zemljama regiona Zapadnog Balkana kod stručne javnosti i političkih elita postoji gotovo konsenzualan stav o saglasnosti potrebe ulaska u Evropsku uniju, dok je cjelokupna društvena zajednica prilično slabo informisana o toku i procesu priključenja EU, pregovaračkim stajalištima zemalja kandidatkinja, ispregovaranim poglavljima, potencijalnim troškovima i koristima članstva, kao i o izvorima finansiranja koje EU stavlja na raspolaganje zemljama koje strijeme punopravnom članstvu.

Ulazak Hrvatske u Evropsku uniju 2013. godine donosi velike promjene u regionalnim okvirima, i to u svim segmentima društvenih aktivnosti. Naročito su značajne ekonomske promjene koje će nastupiti, a koje se ogledaju u budućoj izmijenjenoj **strukturi regionalnog i evropskog tržišta**.

Ovdje je cilj da se ukaže na do sada neiskorištene, ili nedovoljno korištene mogućnosti EU izvora finansiranja. Prvenstveno je cilj apostrofirati mogućnosti korišćenja EU sredstava u svrhu **povećanja zaposlenosti** kao ključnog ekonomskog i socijalnog problema regiona, kao i njihovo korišćenje u svrhu identifikiranja i podržavanja izvora **endogenog rasta** (interno generiranog i održivog na dugoročnoj osnovi) koji potencijalno postoje, a nedovoljno se koriste.

Zemlje regiona po svojoj ekonomskoj strukturi imaju velike sličnosti, ali i određene razlike. U analizi korišćenja IPA fondova po zemljama istraživanje je fokusirano na one **grane privrede** koje su najznačajnije za svaku pojedinačnu zemlju, a ima i dosta regionalne sličnosti i pouke koje treba imati u vidu. Kao ključni segmenti u cilju korišćenja sopstvenih potencijala i bržeg zapošljavanja stanovništva izdvojeni su poljoprivreda u slučaju Srbije, turizam u slučaju Hrvatske, ali i BiH, te generalno industrija kao ekonomski sektor u kojem su mogući rastući prinosi najizraženiji i bez kojeg se ne može očekivati rast i razvoj, a koji je daleko najslabija karika sve tri zemlje.

Naročito je u tom smislu bitna grana prehrambene industrije koja se naslanja na poljoprivredu i turizam u kojima zasigurno postoje komparativne prednosti zemalja u fokusu, te potencijal za daljnje razvijanje **konkurentne prednosti** kako tih sektora, tako i onih koji ih podržavaju

i/ili se nastavljaju na njih. Izdvajajući ključne segmente privrede u kojima je moguće iskoristiti EU izvore finansiranja kao inicijalnih impulsa rasta, provlačit će se pitanje razvoja SME sektora.

U 2011. godini, Srbija još uvek nije uspjela da ostvari vrijednost BDP-a koji je zabilježen 2008. godine. U ovakvim uslovima, poljoprivredni proizvodi su se pokazali kao proizvodi sa niskom elastičnošću tražnje i zbog toga veoma značajnim za privredu, jer je sektor trgovine poljoprivrednim proizvodima bio najmanje pogođen svjetskom ekonomskom krizom. Upravo je sektor prehrambene proizvodnje u Srbiji, najviše odolijevao efektima ekonomske krize. Izvoz poljoprivrednih dobara iz Srbije uspio je da ublaži bar na početku ove krize, značajne posljedice smanjenja tražnje na evropskom tržištu. Ovo smanjenje tražnje prije svega se ogledalo u padu tražnje za čelikom i metalom, što je imalo dalekosežne posljedice po privredu Srbije. Smanjenje izvoza čelika i gvožđa, odrazilo se na smanjenje industrijske proizvodnje, što je u krajnjoj liniji prouzrokovalo kolaps US Steel-a, kao najvećeg izvoznika.

Potpisivanje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) je jedan od strateških koraka BiH na putu za članstvo u EU. Tokom prijelaznog perioda od šest godina, BiH je trebala približavati svoju zakonsku regulativu najznačajnijim pravilima unutrašnjeg tržišta EU. Integriranje u Evropsku uniju implicira značajne promjene u pravnom poretku zemalja članica. Za interakciju pravnog ustrojstva BiH i EU-a koji bi omogućavao diobu nadležnosti između BiH i Unije potrebno je imati pravnu osnovu u Ustavu BiH. Ustavna prilagodba navedenoj diobi je potreban korak kako bi se pravne norme Unije primjenjivale prema istom načinu, intezitetu i modalitetu širem EU.

Ulazak Hrvatske u EU je značajno uticao na situaciju u regiji, uz stvaranje novih mogućnosti za zemlje Zapadnog Balkana, ali i uz dodatno postavljanje pitanja vezano za sposobnost BiH da se prilagodi novonastalim promjenama u okruženju. Budući da je BiH iskazala opredijeljenost za evropske integracije i da je Hrvatska njen glavni regionalni partner, nova pozicija Hrvatske je prilika i za BiH da pokrene unutrašnje reforme, i da brže savlada probleme na putu ka EU, uključujući naravno i relevantna iskustva Srbije na putu prema prijemu u EU. Od 1. jula 2013. godine Hrvatska funkcioniše prema standardima EU. Zbog toga su BiH neophodne institucionalne reforme radi usklađivanja sa standardima EU-e, jer bi to u protivnom predstavljalo kočnicu u postizanju sporazuma sa susjedima, odnosno sa EU. Ovo sve stvara potrebu jače regionalne povezanosti, kroz uključivanje u programe EU i time pripremanje svih u regiji za pristupanje „evropskoj porodici“.

5. Ekonomski izazovi

Ekonomski razvoj predstavlja temeljni cilj pristupanja EU. U razmatranju ekonomskog razvoja BiH, članstvo u Uniji zahtijeva postojanje funkcionalne tržišne ekonomije i sposobnost suočavanja sa konkurentskim pritiskom i tržišnim snagama u Uniji.

U skup temeljenih **ciljeva za razvoj tržišta i privrednog sistema BiH** ubrajaju se:

- Donošenje novog, poboljšanje i provedba postojećeg pravnog okvira za standardizaciju, mjeriteljstvo, akreditaciju i certificiranje proizvoda;

- Nastavak približavanja tehničkih propisa *acquisu*²;
- Ojačavanje kapaciteta infrastrukture kvaliteta i institucija, stvaranje pravne osnove za postupke ocjenjivanja usklađenosti i osiguranje kontinuiranog napretka u usvajanju europskih standarda;
- Smanjiti nivo fragmentiranosti tržišta radne snage u BiH, povećati njegovu mobilnost te uskladiti zakonski okvir sa zahtjevima;
- Razvoj i prilagođavanje transportnog sistema zahtijevima i potrebama članstva u EU s ciljem osiguranja normalnog protoka roba i ljudi na cijelom teritoriju BiH te osiguranju nesmetanog funkcioniranja tržišnog sistema;
- Razvoj sistema za nesmetan ulazak stranih investicija i povećanje sigurnosti ulaganja;
- Razvoj i unaprjeđenje poslovnog okruženja;
- Reguliranje uloge države u tržišnim aktivnostima i kontroli tržišta s posebnim naglaskom na borbu protiv sive ekonomije.

Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju je prvi željeni cilj na putu do konačnog cilja svake od država aspirantica za punopravno članstvo. On predstavlja kodificiranu verziju svih uslova koje je Evropska unija postavljala državama Zapadnog Balkana u svim fazama odnosa sa EU kao i drugih aspekata koji taj sporazum sadrži.

U svom političkom dijelu Sporazum obavezuje državu potpisnicu na znatno ozbiljniji nivo regionalne suradnje, gdje je predviđeno potpisivanje mnogih bilateralnih i multilateralnih ugovora i konvencija, bez prejudiciranja udruživanja u multilateralne državne ili druge strukture.

Mape puta, koje je EU postavila je prva faza pripreme BiH za njeno puno uključivanje u integracijske procese. Mapa puta predstavlja dokument koji je Vijeće ministara EU usvojilo u martu 2000. godine i kojim je definiralo 18 smjernica, odnosno uslova za uključivanje BiH u proces europskih integracija i prelazak u sljedeće faze Procesu stabilizacije i pridruživanja tj. izradu Studije izvodljivosti i otvaranje pregovora o Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju.

Međutim, globalna ekonomska kriza snažno se odražavala i sada se odražava na Bosnu i Hercegovinu. Predkrizni rast BiH, kao i većine zemalja u regiji, zasnivao se na snažnoj domaćoj potrošnji i rezultirajućem niskom nivou domaće štednje i rastućim spoljnim dugom zemlje. Ovakav model predkriznog rasta bio je omogućen jakim prilivom stranog kapitala, posebno putem zapadno-evropskih komercijalnih banaka. Kao rezultat, BiH je bilježila visok rast kredita i bila ranjiva u smislu vanjskih uticaja, te je globalna (prije svega evropska) kriza rezultirala naglim prestankom priliva stranog kapitala u BiH, kao i smanjenjem potražnje za bh. izvozom.

6. Nosioi privrednog razvoja u Bosni i Hercegovini

Mala i srednja preduzeća (SME) oduvijek se smatraju nosiocem privrednog razvoja jedne zemlje, pa je zato na njih potrebno staviti poseban naglasak. U BiH je po pitanju SME prisutno mnogo barijera, prvenstveno zbog složene državne strukture koja stvara različite

² *Acquis* je skup prava i obaveza koje sve države članice obavezuju i povezuju unutar Evropske unije. Pojam *acquis* odnosi se na ukupna prava, obaveze i predanost Zajednici, koji su kumulirani razvojem integracionog procesa, ili koje je EU ostvarila do danas, dosegla u pravnom i političkom smislu.

zakonodavne okvire za djelovanje SME na području BiH. Na prvom mjestu neophodno je usvajanje državnog zakona o SME i uspostavljanje jedinstvenog sistema za registrovanje SME u cijeloj zemlji koji bi olakšao poslovanje u oba entiteta. U BiH nema napretka u razvoju poslovnog okruženja i stoga ovaj segment treba biti jedno od osnovnih strateških opredjeljenja za razvoj SME sektora u BiH.

6.1. Energetika

BiH je u skladu sa Ugovorom o energetske zajednici preuzela određene obaveze u području energetike (električna energija, plin, životna sredina, obnovljivi izvori energije, energetska efikasnost). Osnovni problem u ovome segmentu izvire i iz ukupnog problema složenog državnog uređenja BiH, a odnosi se na činjenicu da BiH je jedna od rijetkih zemalja svijeta koja nema definiranu jasnu državnu strategiju niti zakonodavni okvir za sektor energetike. U dosadašnjim projektima podrške kroz program IPA u razdoblju 2007 – 2011. godine ovaj segment se posmatrao povezano sa segmentom životne sredine. U ovome periodu vrijednost podrške je iznosila 90 milijuna eura, od kojih se 80 milijuna odnosilo na programe zbrinjavanja čvrstog otpada.

U definiranju buduće strategije razvoja ovoga segmenta potrebno je izolirati nekoliko **problema**, a oni su:

- nepostojanje zakonskog okvira na državnoj razini;
- definiranje jedinstvene energetske strategije BiH;
- definiranje regionalnih energetske strategije.

U budućnosti, u sektoru energetike **ciljevi** trebaju biti razvoj malih i samoodrživih sistema iz SME koji se trebaju oslanjati na:

- projekte uštede energije,
- projekte energetske održivosti,
- iskorištavanje prirodnih potencijala za razvoj mikroenergetskih projekata (mikroelektrane),
- razvijanje projekata iz obnovljivih izvora energije.

Ovi segmenti trebaju biti osnova za finansiranje i djelovanje institucija EU, a njihova svrha je podsticaj razvoju SME sektora, iskorištavanju vlastitih prirodnih potencijala, kreiranje samoodrživih projekata, ojačavanje vlastitih kapaciteta i porast zapošljavanja sa naglaskom na samozapošljavanje.

6.2. Turizam

Turizam kao složena društvena i ekonomska pojava zadire ne samo u turističke probleme u užem smislu nego i u mnoga druga područja koja s turizmom imaju direktne i indirektne veze. Današnja praksa turističkog razvitka pokazuje da je nemoguće osmisliti život savremenog čovjeka samo s ekonomske pozicije i ekonomskog aspekta turističkog razvitka nego i u odnosu na socijalni, zdravstveni i ekološki aspekt.

Današnji razvitak turizma u svijetu i kod nas usmjeravaju na sve veću mobilnosti i eksplozivni rast što dokazuje ispravnost njegovog daljeg razvoja kao jedne od okosnica oporavka BiH. Danas sve veći broj zemalja u svijetu posvećuje izuzetnu pažnju prihodima i rashodima koji nastaju po osnovu turizma.

To je osnovni razlog što se u BiH pridaje pažnja i potiče jedan od osnovnih društvenih faktora razvoja BiH kao jedan od akceleratora ekonomskog razvoja.

Turizam i svi njegovi oblici mogu se uspješno razvijati s obzirom na njene prirodne resurse, a posebno kad je riječ o banjskim, klimatskim, zdravstvenim, rekreacionim aspektima, te osnovnim ekonomskim komparativnim prednostima na ruralnim područjima koji predstavljaju integracioni dio ukupne turističke ponude u našoj zemlji i treba ih podsticati i razvijati gdje god postoje uslovi.

Prema ukupnim rezultatima koje turizam ostvaruje u svijetu on je postao svjetska dkelatnost u svim stavovima i funkcijama, te se s pravom ubraja u svjetska čuda u drugoj polovini 20. vijeka.

Prirodna bogatstva, klimatske raznolikosti, bogato historijsko naslijeđe temeljeno na multikulturalnim, multinacionalnim i multireligijskim elementima predstavljaju solidnu osnovu za razvoj turizma na cijelom prostoru BiH. Udio turizma u ukupnom BDP-u u 2009. godini iznosi samo 2,47%. Svjetsko vijeće za putovanja i turizam (WTTC) predviđa da bi zarada od međunarodnih posjetitelja i turističkog proizvoda BiH mogla generirati 15% bosanskohercegovačkog izvoza do 2019. godine. Da bi se ostvarile tako optimistične prognoze, potrebno je eliminirati **probleme** koje ovaj sektor usporavaju u razvojnim procesima, a neki od njih su sljedeći:

- nejasna i fragmentirana državna strategija razvoja turizma,
- nedostatak snažne razvojne politike za sektor turizma u okviru lokalne samouprave,
- nedovoljna razvijenost i neadekvatno upravljanje brojnim turističkim lokacijama,
- nedostatak međunarodnih standarda i certifikacije u sektoru turizma,
- upravljanje odlaganjem otpadom i održavanje urbanih i ruralnih sredina,
- slabe institucionalne i poslovne veze sa međunarodnim tržištima,
- još uvijek nepovoljna globalna slika BiH, čijem rješavanju se nije pristupilo učinkovitom kampanjom brendiranja i marketinga zemlje.

U definiranju strategije razvoja ovoga sektora, svakako se treba osloniti na nekoliko strateških segmenata na koje treba usmjeriti posebnu pažnju s ciljem razvoja sektora turizma. Strateški **ciljevi** za ovaj sektor su sljedeći:

- razvoj konkurentnosti na regionalnom i međunarodnom tržištu,
- okončanje procesa privatizacije hotela i uređenje vlasničke strukture, izgradnja i organizacija prometne infrastrukture u službi turizma, poštivanje ekoloških standarda i dugoročna održiva valorizacija turističkih potencijala,
- edukacija menadžmenta i svih zaposlenih u turizmu,
- podizanje nivoa kvaliteta svih smještajnih kapaciteta i prilagođavanje kvalitete međunarodnim standardima,
- definiranje regionalne turističke strategije s ciljem uvažavanja regionalnih razlika u definiranju ukupne strategije razvoja turizma, te strateško povezivanje sektora turizma u jedinstvenu strategiju na razini BiH.

Finansijska pomoć za razvoj turizma treba biti usmjerena na navedena strateška usmjerenja, a sastojala bi se u nizu mogućnosti financiranja prekogranične saradnje čija svrha treba biti razvijanje vlastitih kapaciteta, razvijanje regija i osiguranje razvoja malih i srednjih poduzeća s ciljem povećanja zaposlenosti i samoodrživosti projekata. Bitno je naglasiti da razvoj

turizma BiH treba biti baziran na razvoju regija i regionalnih centara EU koji trebaju pomoći u regionalnom razvoju i uklapanju njihovih specifičnosti u ukupni turistički potencijal BiH.

6.3. Poljoprivreda

Kada je u pitanju poljoprivreda i ruralni razvoj u BiH, analiza trenutnog stanja pokazuje postojanje potrebe za dodatnom podrškom za jačanje administrativnih kapaciteta, koordinaciju i saradnju između relevantnih institucija. Pristup razvoju poljoprivrede zahtijeva razmatranje više aspekata, kao što je stepen razvoja društva, prirodnih uslova za razvoj poljoprivrede, i postojećeg stava o značaju i ulozi poljoprivrede za ekonomski razvoj. Da bi se povećala efikasnost poljoprivredne proizvodnje potrebno je usvojiti strategiju kojom će se usmjeriti poljoprivredni razvoj ka smanjenju spoljnotrgovinskog deficita. Ulaskom Hrvatske u EU nastupile su posljedice i za poljoprivredni razvoj BiH, jer je Hrvatska najznačajniji spoljnotrgovinski partner BiH, pa će biti otežan plasman poljoprivrednih proizvoda u EU zbog strogih fitosanitarnih standarda tržišta EU.

Poljoprivreda i ruralni razvoj bili su predmet pomoći posredstvom Programa IPA 2007, sa planom dalje podrške kroz Program IPA 2008-2010. Višegodišnji indikativni planski dokument (MIPD) za period 2011 – 2013. godine ovo područje ne tretira kao poseban sektor nego stavlja naglasak na finansiranje pojedinačnih projekata kroz fondove IPA 2012 – 2013.

Osnovni **problemi razvoja poljoprivrede** i poljoprivrednog sektora uključuju sljedeće:

- neefikasna administracija te loša harmonizacija propisa vezanih za poljoprivredu sa *acquis*-om za cijelu zemlju,
- nedostatak mogućnosti financiranja ruralnog razvoja,
- nejasna strategija regionalnog razvoja poljoprivrede i loša harmonizacija regionalnih strategija razvoja poljoprivrede,
- unaprijeđenje sistema informiranja u sektoru poljoprivrede i razvijanje institucija za poslove planiranja i usklađenje planskih aktivnosti,
- pravna i tehnička nepripremljenost zemljišta te slabi tehnološko kapaciteti za snažnije razvojne akcije, posebno visoka nepripremljenost u educiranosti za kreiranje i implementaciju projekata,
- visok nivo neobrađenih obradivih površina i prekomjerna ovisnost o uvozu hrane.

Strateški **ciljevi** razvoja sektora poljoprivrede trebali bi da se baziraju na sljedećim elementima:

- definisanje regionalnih strategija razvoja poljoprivrede i ruralnog razvoja te razvoj homogene i koherentne državne strategije ruralnog razvoja,
- izradi godišnjih bilanca proizvoda i uspostavi sustava prognoziranja sezonskih potreba tržišta te povećanju kapitalnih ulaganja u strateške proizvode i ulaganju u jačanje državnog marketinga u poljoprivrednoj proizvodnji
- tehničkom i kadrovskom ojačavanju laboratorije za certificiranje i osiguranju njihove specijalizaciju,
- evaluaciji pozitivnih efekata ulaska Hrvatske u EU, te fokusiranju na stvaranje onih proizvoda za kojima bi se mogla povećati tražnja nakon izlaska Hrvatske iz CEFTA-e.

Kada se govori o specifičnostima po pojedinim zemljama, a koji se tiču ekonomskih izazova zemalja regiona u kontekstu iskorištavanja IPA sredstava, iz analize proizilazi da se u slučaju Srbije sektor poljoprivrede nameće kao primaran u generisanju dodatnog zapošljavanja i iskorištavanja komparativnih prednosti, a kao njegov najveći potencijal ističe se proizvodnja organske hrane. U slučaju Hrvatske to je sektor turizma u kojem uprkos njegovom velikom značaju za ovu zemlju i dalje postoje mnogobrojni problemi i neiskorišteni potencijali.

Napredak u ovom sektoru povukao bi za sobom i napredak u drugim sektorima privrede koji se vezuju za turizam, prije svega poljoprivredu i prehrambenu industriju, te je uloga turizma za hrvatsku privredu u tom smislu još značajnija. Za Bosnu i Hercegovinu u ekonomskom smislu sektori poljoprivrede, turizma i energetike su jako bitni, ali se kao osnovni uzrok nemogućnosti apsorbovanja sredstava iz predpristupnih fondova ističe složena državna struktura i postojanje više razina sistema uprave. Ono što se nameće kao zaključak za sve tri zemlje bez obzira o kojem sektoru privrede je riječ, jeste činjenica da u svim sektorima treba da se radi na jačanju malih i srednjih preduzeća, čime bi se potaknuo dodatni rast i dodatno zapošljavanje dok se kao osnovni zajednički problem ističe nedovoljno adekvatna javna uprava na svim nivoima. Jačanje preduzetništva i SME kroz korištenje IPA izvora finansiranja naročito je bitno u smislu povezivanja preduzeća u regionalnom kontekstu što podrazumijeva i jačanje uloge lokalne samouprave u oblikovanju regionalne politike i problema

konkurentnosti regija. Iskustvo Hrvatske je pokazalo da je pretpristupna pomoć bila usmjerena na tijela u centralnoj vlasti koja će upravljati sredstvima nakon priključenja, što je rezultiralo slabom izgradnjom kapaciteta na regionalnom i lokalnom nivou. Nemogućnost privatnog sektora, a posebno malih i srednjih poduzeća, da i sami mogu biti korisnici sredstava iz fondova dok zemlja ne stekne status članice Evropske unije, javlja se kao određena zamjerka pretpristupnim pograničnim fondovima EU. Stoga je preporuka EU institucijama da bi u slučaju Srbije i BiH finansiranje privatnog sektora trebalo omogućiti već preko pretpristupnih fondova, a ne tek nakon ulaska u EU, i to preko programa IPA II i IPA III komponenti kako bi se potaknuo razvoj SME.

7. Regionalna saradnja

Regionalna saradnja zemalja na svim nivoima upravljanja naročito je bitna jer iskustva Hrvatske i problemi sa kojima se ova zemlja suočavala u toku približavanja EU mogu biti izbjegnuti u slučaju Srbije i Bosne i Hercegovine. U cilju efikasnijeg povlačenja IPA sredstava osnovni nedostatak leži u neobučenoj državnoj administraciji i kadrovskim kapacitetima koji se bave ovim pitanjem. Iskustva Hrvatske i ostalih zemalja EU u tom smislu treba da budu primjenjena u BiH i Srbiji i nekoliko konkretnih preporuka je navedeno u ovom radu. Takođe, iskustvo Hrvatske pokazalo je da su sredstva IPA fondova skoro sasvim zaobišla privatni sektor, te je u skladu s tim jedna od osnovnih preporuka da ovi izvori finansiranja treba da budu usmjereni više ka privatnom sektoru. Jedno od značajnih iskustava Hrvatske u cilju efikasnijeg povlačenja IPA sredstava je i to da se programi koji se finansiraju iz IPA fondova ne preklapaju sa programima nacionalnih izvora finansiranja. Ono što treba biti novi smjer politike EU prema novim potencijalnim članicama (BiH i Srbiji) su zapravo ciljevi koji su već sadržani u kohezijskoj politici EU: konvergencija, zapošljavanje i izgradnja konkurentnih i diverzificiranih regionalnih ekonomija. Razlika je samo u tome, što bi se to trebalo inicirati već sada, u pred-pristupnom periodu kroz dopunu ciljeva IPA fondova, jasno pokazujući inicijativu kao i u slučaju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju. Konkretno, preporuka je da učeći iz iskustva Hrvatske, struktura IPA fondova u slučaju BiH i Srbije ne bi

trebala sadržavati velike programe tehničke pomoći koji bi „preplavili“ domaće institucije (IPA I), već treba da bude usmjerena ka manjim projektima regionalnog i lokalnog nivoa.

Implikacije za BiH: Posmatrano u regionalnom kontekstu, pozicija BiH u odnosu na Hrvatsku i Srbiju u procesu evropskih integracija je u ovom trenutku nepovoljnija i to uglavnom zbog poznatih zastoja u političkom smislu, ali i generalno, zbog permanentne i sada već hronične neefikasnosti institucija, odnosno njihove promjene. Ukupno institucionalno uređenje BiH se mora ubrzano ojačati kako bi zemlja mogla efektivno odgovoriti zahtjevima procesa evropskih integracija. Ovo jačanje institucija se odnosi prvenstveno na povećanje efikasnosti postojećih institucija. U ekonomskom smislu, tj. u smislu konkurentnosti na svjetskom tržištu, privreda BiH ne zaostaje mnogo za privredom Srbije, ali je daleko iza pozicije hrvatske privrede.

Evropska unija (EU) predstavlja zajednicu evropskih zemalja čije se postojanje temelji na poštovanju principa demokratije, ljudskih prava, vladavine zakona i tržišne ekonomije. Samo pristupanje zemalja podrazumjeva ispunjavanje uslova koji su samom evolucijom Unije postajali iz proširenja u proširenje sve kompleksniji i jasniji.

Proces stabilizacije i pridruživanja za zemlje jugoistočne Europe temelji se na postojećem regionalnom pristupu i potvrđuje odlučnost Europske unije da izazovima i odgovornostima doprinese stabilnosti u regiji. Tu je stavljen naglasak na vlade zemalja PSP-a i intezitet odnosa ovisi o njihovoj spremnosti da ispune navedene uvjete. Zamišljeno je da taj proces zemljama u regiji omogući stvaranje trajnog mira, demokracije, stabilnosti i prosperiteta, a koji su također središnji ciljevi Pakta o stabilnosti jugoistočne Europe.

8. Privredna kriza u svijetu i BiH

Posljednje projekcije Međunarodnog monetarnog fonda (MMF) objavljene u okviru *World Economic Outlook* izvještaja u aprilu 2012. godine ukazuju da je ukupni globalni realni rast od 3,5% u 2012. godini. Dok je rast za SAD povećan sa 1,8% na 2,1% u odnosu na prethodne MMF-ove projekcije iz septembra 2011. godine, projekcije za Evropu korigirane su na niže. Projicira se da će nakon pada BDP-a u 2008. godini od 4,2% i rasta u 2010. i 2011. godini od 1,9 i 1,4%, u 2014. godini ponovo doći do smanjenja ekonomske aktivnosti u Eurozoni od 0,3%. Tako je BDP Eurozone u 2014. godini i dalje niži od BDP-a u 2008. godini. Ovaj realni pad ekonomske aktivnosti Eurozone uglavnom je rezultat realnog pada BDP-a od po skoro 2% u Italiji i Španiji, dok se u Njemačkoj i Francuskoj očekuje blagi realni rast od 0,6 i 0,5%. Glavni uzrok pada ekonomske aktivnosti su pitanja dugova pod državnom garancijom (*sovereign debt*).

Usljed negativnih razvoja u Eurozoni, u 2012. godini ukupna ekonomska aktivnost u Evropskoj uniji (EU) je ostala na istom nivou kao u 2011. godini (dok se u prethodnim projekcijama iz septembra 2011. godine ostvario realni rast od 1,4% u 2012. godini).

U daljnjoj analizi projekcija za regiju centralne i istočne Evrope, evidentno je da regija zapadnog Balkana (među koje se svrstavaju Albanija, BiH, Hrvatska, Kosovo*, FYR Makedonija, Crna Gora i Srbija) u prosjeku imaju najniže projekcije rasta.

Prosječan ponderisan rast zemalja zapadnog Balkana (0,3%) značajno niži od prosječnog rasta svih zemalja regije centralne i istočne Evrope (1,9%). Ukupan ponderisan prosjek rasta zemalja zapadnog Balkana je naravno u najvećoj mjeri uslovljen kretanjima u najvećim zemljama sa najvišim nivoom BDP-a (Hrvatska i Srbija).

Ranjivost regije zapadnog Balkana u smislu spoljnih uticaja se jasno odražava i u činjenici da su u periodu globalne (prije svega evropske) krize od 2009. godine najviše pogođene zemlje s najotvorenijim ekonomijama (prije svega Hrvatska, te i Srbija, Crna Gora i BiH), dok su s druge strane zemlje sa zatvorenijim ekonomijama (Albanija, Kosovo* i donekle FYR Makedonija) održale rast ili zabilježile manji pad.

Godišnji BDP po stanovniku u BiH iznosi oko 3,500 EUR (6.862 KM), a oko 6,100 EUR ukoliko se podaci baziraju na standardu kupovne moći. Niži BDP po stanovniku na zapadnom Balkanu imaju jedino Albanija i Kosovo*.

U periodu od 2004. do 2008. godine, BH ekonomija rasla je prosječnom realnom godišnjom stopom rasta od skoro 6%, što je bio brži rast u odnosu na prosječni rast zapadnog Balkana u tom periodu. Međutim, globalna finansijska i ekonomska kriza snažno se odražava na BiH, te je u 2009. godini zabilježen realni pad od oko 3% BDP-a.

Uzroci značajnog ekonomskog pada BiH su u modelu rasta ekonomije BiH u periodu prije krize. Pretkrizni rast BiH, kao i većine zemalja u regiji, zasnivao se na snažnoj domaćoj potrošnji i rezultirajućem niskom nivou domaće štednje i rastućim vanjskim dugom zemlje. Ovakav model pretkriznog rasta bio je omogućen jakim prilivom stranog kapitala, posebno putem zapadnoevropskih komercijalnih banaka. Kao rezultat, BiH je bilježila visok rast kredita i bila ranjiva u smislu vanjskih uticaja, te je globalna (prije svega evropska) kriza rezultirala naglim prestankom priliva stranog kapitala u BiH, kao i smanjenjem potražnje za bh. izvozom. Pored toga, doznake iz inostranstva su također smanjene.

Nakon pada BDP-a u 2009. godini, zabilježen je skromni rast u 2010. i 2011. godini od 0,7% i 1,7%. Tako je, isključujući izuzetnu otvorenu ekonomiju Hrvatske u smislu ukupnog vanjskog duga, BiH zabilježila najniže stope rasta u regiji.

Razlozi za nizak rast u 2010. i 2011. godini, kao i stagnaciju bh. ekonomije u 2012. godinu ne mogu se tražiti isključivo u spoljnim uticajima, obzirom da su isti djelovali i na ostale zemlje regije, koje sad bilježe bolje rezultate od BiH. Štaviše, i Srbija i Crna Gora su u 2009. godini zabilježile snažniji pad BDP-a od BiH, da bi zatim u periodu od 2010. do 2012. godine bilježili veće stope raste, što implicira da se slabiji rezultati BH ekonomije moraju tražiti u unutarnjim slabostima i neadekvatnom/nedovoljnom odgovoru bh. vlasti na krizu.

Dakle, kriza je u BiH (kao i u mnogim drugim zemljama) samo stavila dodatni fokus na već poznate unutrašnje strukturalne slabosti ekonomije, koje su se morale rješavati i bez krize. Unutrašnje slabosti BH ekonomije su evidentne u mnogim oblastima.

Učešće investicija u BDP-u je važan indikator posebno za zemlje sa niskim nivoom/kvalitetom investicija i u privatnom i u javnom sektoru. Prema Tranzicijskom izvještaju EBRD-a sve zemlje zapadnog Balkana, osim Hrvatske, u prosjeku imaju zbirnu

ocjenu nižu od 3 za oblasti unutar pokazatelja infrastrukture na skali od 1 do 4+, gdje 1 predstavlja stanje u centralno-planiranoj ekonomiji, a 4+ predstavlja standarde industrijalizirane ekonomije tržišta.

Poseban problem predstavlja nizak nivo stranih direktnih investicija u BiH. U BiH su ove investicije niže u odnosu na regiju (odnosno najniže od svih zemalja, osim Hrvatske, koja očekivano djelomično gubi na privlačnosti stranih direktnih investicija ulaskom u EU).

9. Tekući problemi u Bosni i Hercegovini

Nezaposlenost se pokazuje kao postojan problem krize na globalnom nivou, sa trenutnim rekordnim vrijednostima u Evropskoj uniji (prema podacima Eurostata, stopom nezaposlenosti od 10,2% u EU u martu 2012. godine, a koja se po zemljama kreće od 4% u Austriji do 24,1% u Španiji). Iako znatno niža od stope registrovane nezaposlenosti (koja se bliži stopi od 50%), stopa nezaposlenosti u BiH mjerena po međunarodnim standardima (na temelju anketa o tržištu rada koje objavljuje Agencija za statistiku BiH, a koje uključuju i neregistrovanu zaposlenost) od skoro 28% je izuzetno visoka sa zabrinjavajućim trendom pogoršanja. U regiji jedino FYR Makedonija bilježi nešto višu stopu nezaposlenosti od BiH, ali uz trend poboljšanja.

Poslovna klima je još jedan od značajnih problema regije, a posebno BiH. U okviru rangiranja u različitim oblastima iz izvještaja međunarodnih institucija u oblasti poslovne klime i faktora bitnih za poslovanje, BiH je u prosjeku najniže rangirana, s posebno lošim pozicijama u oblastima razvoja ljudskog kapitala, konkurentnosti i inovacija.

Izrazito lošu poziciju BiH zauzima u detaljnijim kategorijama indikatora lakoće poslovanja. Iz detaljne analize indikatora Izvještaja o lakoći poslovanja koji priprema Svjetska banka evidentno je da je BiH ne samo najlošije rangirana zemlja zapadnog Balkana, već i jedna od četiri najlošije rangirane ekonomije istočne Evrope i centralne Azije. Posebno loši rezultati BiH su na poljima početka poslovanja, provođenja ugovora i registrovanja imovine.

Zabrinjavajuća je i činjenica da je poreski sistem najkomplikovaniji u BiH, gdje privrednici godišnje moraju potrošiti 422 sata na poreske procedure. Ovako komplikovan sistem predstavlja dodatno opterećenje privrede, neovisno o stopama poreza.

Pored visokih poreskih opterećenja radne snage u BiH, problem za konkurentnost ekonomije i privlačenje investicija predstavljaju i relativno visoka prosječna primanja u BiH, a koja su velikim dijelom uzrokovana relativno visokim primanjima uposlenih u javnom sektoru u odnosu na zemlje okruženja.

Pored toga, dešavanja u Eurozoni, gdje se pokazuje neophodnost fiskalne konsolidacije i koordinacije koja bi bila komplementarna sa monetarnom politikom u smislu osiguranja makro-fiskalne stabilnosti, mogu se primijeniti i na BiH u smislu neophodnosti koordinacije fiskalne politike dva entiteta, koji imaju zajedničku (ograničenu) monetarnu politiku.

U BiH, Vijeće ministara i obje entitetske vlade usvojile su mjere/programe za ublažavanje posljedica od krize u 2008. i 2009. godini.

10. Ključne slabosti BH ekonomije

Ključne slabosti bh. ekonomije:

1. **Kvalitet infrastrukture** u BiH niži je od regionalnog prosjeka, posebno u oblastima vodoprivrede i otpada i gradskog transporta. Potrebno je nastaviti s ubrzanim aktivnostima u gradnji putne infrastrukture, te ostvariti dodatne investicije, posebno u oblastima vodoprivrede i otpada i željezničkog transporta.
2. **Direktne strane investicije** su na izrazito niskom nivou u BiH. Za povećanje stranih investicija neophodno je poboljšanje poslovne klime
3. **Nezaposlenost** od skoro 28% (po ILO standardima) je izuzetno visoka u BiH sa zabrinjavajućim trendom pogoršanja. I za ovu oblast neophodno je poboljšanje poslovne klime, korekcija primanja u javnom sektoru, kao i osiguranje uslova za povećanu mobilnost radne snage (prije svega u smislu mobilnosti u i van tržišta rada).
4. **Poslovna klima** je značajan problem, koji se direktno odražava na sve sfere ekonomije i na sve oblasti navedene u ovom dokumentu. U okviru rangiranja u različitim oblastima iz brojnih izvještaja međunarodnih institucija u oblasti poslovne klime i faktora bitnih za poslovanje, BiH je u prosjeku najniže rangirana zemlja zapadnog Balkana, s posebno lošim pozicijama u oblastima razvoja ljudskog kapitala, konkurentnosti i inovacija. Izrazito lošu poziciju (i na zapadnom Balkanu i među zemljama istočne Evrope i centralne Azije) BiH zauzima u indikatorima lakoće poslovanja, s posebno lošim rezultatima na poljima početka poslovanja, provoenja ugovora i registrovanja imovine. Neophodno je prije svega smanjiti poresko opterećenje na radnu snagu, generalno pojednostaviti poreze i procese za plaćanje poreza, te povećati mobilnost radne snage (u i van tržišta rada i u smislu minimalnih primanja).
5. **Poresko opterećenje privrede** u BiH je izrazito visoko (ne samo u odnosu na zemlje regije, već i u odnosu na zemlje nove članice EU) i u smislu stopa poreza i doprinosa, i u smislu efektivnih stopa poreza i doprinosa za poslodavce, a posebno u smislu opterećenja u odnosu na nivo BDP-a.
6. **Javni rashodi su visoki** u odnosu na regiju i zemlje sa uporedivim nivoom dohotka po stanovniku. Snažna fiskalna ekspanzija u pretkriznom periodu rezultirala je povećanjem slabo ciljanih socijalnih davanja (posebno u FBiH) i povećanjem primanja zaposlenih u javnom sektoru. U toku krize, entitetske i (dijelom) kantonalne vlade nisu smanjile tekuće rashode u obimu u kojem je to urađeno u ostalim zemljama regije. Izdvajanja za primanja uposlenih u javnom sektoru su izrazito visoka, dijelom zbog kompleksne strukture i obimne i neefikasne administracije (posebno u FBiH), ali i zbog visokih primanja za zaposlene u javnom sektoru.
7. **Strategija zaduživanja** se mora donijeti na nivou BiH (na temelju detaljnih entitetskih strategija). Iako je ukupan javni dug BiH i dalje na umjerenom nivou, zabilježio je snažan rast u periodu od 2008. godine (i to uglavnom usljed zaduživanja za podršku tekućih rashoda budžeta od međunarodnih institucija i usljed zaduživanja putem obveznica i zapisa). Pored toga, značajan dio zaduženja u posljednjom periodu je nepovoljan u smislu perioda otplate. Nadalje, treba napomenuti i da je dug potcijenjen u odnosu na druge zemlje, obzirom da unutrašnji dug BiH ne uključuje

restituciju. Zato se daljnjem zaduženju treba pristupiti krajnje oprezno, uz zaduženje isključivo za javne investicije.

8. Konačno, osnovni problem je nedostatak kvalitetne **koordinacije makroekonomskih i fiskalnih politika** u BiH (niti između državnog i entitetskih nivoa, niti unutar entiteta, a naročito u FBiH), što se ogleda u lošem kvalitetu dokumenata, kao što je Ekonomski i fiskalni program BiH, koji se kao glavni strateški dokument šalje Evropskoj komisiji svake godine, i koji je priprema za Predpristupne ekonomske programe koje Evropskoj komisiji šalju zemlje kandidati, te za Programe prilagodbavanja (*Convergence Programmes*) koje Evropskoj komisiji šalju zemlje članice Evropske unije.

11. Mjere za poboljšanje investicija i poslovnih aktivnosti u BiH

Glavne mjere uključuju:

1. Potrebno je nastaviti sa ubrzanim aktivnostima u gradnji putne infrastrukture, te ostvariti dodatne investicije, posebno u oblastima vodoprivrede i otpada, kao i željezničkog transporta (pod pretpostavkom da se implementiraju planirane investicije u cestovni saobraćaj). U oblasti javnih investicija potrebno je i otkloniti administrativne prepreke i poboljšati kapacitete za pripremu i implementaciju projekata. Od ključne važnosti je odrediti jasnu i fokusiranu prioritizaciju kapitalnih projekata i jasnu strategiju zaduživanja, te maksimalno iskoristiti mogućnosti sufinansiranja kapitalnih projekata grantovima.
2. Za povećanje stranih investicija neophodno je poboljšanje poslovne klime, pojednostavljenje poreskog sistema, te kredibilan konačan plan privatizacije.
3. Za smanjenje nezaposlenosti također je neophodno poboljšanje poslovne klime, pojednostavljenje poreskog sistema, korekcija neusaglašenih odnosa između primanja u javnom i privatnom sektoru za slične poslove, kao i osiguranje uslova za povećanu mobilnost radne snage (prije svega u smislu mobilnosti u i van tržišta rada).
4. U cilju poboljšanja poslovne klime, neophodno je smanjiti poresko opterećenje (poreze i doprinose) na radnu snagu, generalno pojednostaviti poreze i procese za plaćanje poreza, povećati mobilnost radne snage (u i van tržišta rada i u smislu minimalnih primanja). Neophodna su ulaganja vlada u podsticaje inovacija, povećanje praktičnog kvaliteta obrazovanja (uključujući i modernizaciju i unapređivanje efikasnosti investicija u obrazovanje i investiranje u razvoj vještina "izvan škole") i bolju povezanost obrazovanja sa potrebama tržišta rada.
5. Izdvajanja za primanja zaposlenih u javnom sektoru su izrazito visoka, dijelom zbog kompleksne strukture i obimne i neefikasne administracije ali i zbog relativno visokih primanja za zaposlene u javnom sektoru.
6. Iako je ukupan javni dug BiH i dalje na umjerenom nivou, zabilježio je snažan rast u periodu od 2008. godine pa sve do danas (pored toga, značajan dio zaduženja u posljednjom periodu je nepovoljan u smislu perioda otplate). Nadalje, treba napomenuti i da je dug potcijenjen u odnosu na druge zemlje, obzirom da unutrašnji dug BiH ne uključuje restituciju. Zato se daljnjem zaduženju treba pristupiti krajnje oprezno, uz zaduženje isključivo za javne investicije.
7. Konačno, osnovni problem je nedostatak kvalitetne koordinacije makroekonomskih i fiskalnih politika u BiH (niti između državnog i entitetskih nivoa, niti unutar entiteta, a naročito u FBiH). Imajući u vidu zajedničku monetarnu politiku i sistem indirektnog

oporezivanja, kao i veličinu bh. tržišta, neophodno je bolje koordinirati makro-fiskalne politike na nivou BiH. Apsurdno je da s jedne strane na globalnom nivou imamo presedan u smislu prepoznavanja potrebe za međunarodnom koordinacijom fiskalne politike (uključujući Fiskalni sporazum EU, ali i pozive MMF-a i Svjetske banke na bolju povezanost i koordinaciju fiskalnih politika na globalnom nivou), dok se unutar BiH politike vode bez kvalitetne koordinacije među entitetima, a u FBiH bez kvalitetne koordinacije sa nižim nivoima vlasti.

Zaključak

Za izlazak iz ove nepovoljne ekonomske situacije u kojoj se nalazi BiH, za oporavak društva je bitno otvaranje novih radnih mjesta u proizvodnji dobara i usluga za izvoz i povećanju prioritetne investicione potrošnje. Zato je neophodno u tržišnoj (socijalno osjetljivoj) privredi kreirati okvirene uslove sigurnosti ambijenta za razvoj ekonomije i da poslodavci sa radnicima kreiraju novu vrijednost od koje živi država, a korist ima cijelo društvo. Za to su potrebne strukturne mjere kao što su: smanjenje poreza i doprinosa na plaće posebno u izvozno orijentisanim poslovima, smanjiti kamate na kredite sa minimalnim rokom otplate od 10 godina, zaštita domaće proizvodnje carinama i vancarinskim barijerama. Posebno treba osloboditi one koji otvaraju nove pogone plaćanja poreza na dobit.

Mnogo se u BiH očekuje od novih vlasti da u prvi plan stave ekonomiju i nova radna mjesta i sve što danas traže privredni subjekti. BiH može da se u toj globalnoj utrci uključi u projekte kao što su: autoput na koridoru Vc, projekti željezničke povezanosti i luke Ploče, Jadransko-jonska cesta, energetski potencijali bilo da se radi o hidro, vjetru, solarnim ili termo potencijalima, projektima u poljoprivredi, proizvodnji i turizmu. Posebna se pažnja mora posvetiti megaprojektima. Tu posebno treba računati na sporazum o slobodnoj trgovini koji daje dobru mogućnost za ulaganja i da bez dodatnog poreza dođu nove investicije.

Jedna od većih reformi koja se dogodila zadnjih godina je liberalizacija tržišta električne energije. Tome doprinosi i sam proces stupanja u EU te potpisani mnogi međunarodni i domaći ugovori kojima se razvija vertikalna integracija elektroenergetskih kompanija i iniciranje novih investicija.

BiH ima oko 44% energije iz obnovljivih izvora što je mnogo više od evropskog prosjeka.

Kao ključne mjhere za poboljšanje privrede neophodno je sljedeće:

1. Potrebno je nastaviti sa ubrzanim aktivnostima u gradnji putne infrastrukture, te ostvariti dodatne investicije, posebno u oblastima vodoprivrede i otpada, kao i željezničkog transporta (pod pretpostavkom da se implementiraju planirane investicije u cestovni saobraćaj). U oblasti javnih investicija potrebno je i otkloniti administrativne prepreke i poboljšati kapacitete za pripremu i implementaciju projekata. Od ključne važnosti je odrediti jasnu i fokusiranu prioritizaciju kapitalnih projekata i jasnu strategiju zaduživanja, te maksimalno iskoristiti mogućnosti sufinansiranja kapitalnih projekata grantovima.
2. Za povećanje stranih investicija neophodno je poboljšanje poslovne klime, pojednostavljenje poreskog sistema, te kredibilan konačan plan privatizacije.
3. Za smanjenje nezaposlenosti takoder je neophodno poboljšanje poslovne klime, pojednostavljenje poreskog sistema, korekcija neusaglašenih odnosa između primanja u javnom i privatnom sektoru za slične poslove, kao i osiguranje uslova za povećanu mobilnost radne snage (prije svega u smislu mobilnosti u i van tržišta rada).
4. U cilju poboljšanja poslovne klime, neophodno je smanjiti poresko opterećenje (poreze i doprinose) na radnu snagu, generalno pojednostaviti poreze i procese za

plaćanje poreza, povećati mobilnost radne snage (u i van tržišta rada i u smislu minimalnih primanja). Neophodna su ulaganja vlada u podsticaje inovacija, povećanje praktičnog kvaliteta obrazovanja (uključujući i modernizaciju i unapređivanje efikasnosti investicija u obrazovanje i investiranje u razvoj vještina "izvan škole") i bolju povezanost obrazovanja sa potrebama tržišta rada.

5. Konačno, osnovni problem je nedostatak kvalitetne koordinacije makroekonomskih i fiskalnih politika u BiH (niti između državnog i entitetskih nivoa, niti unutar entiteta, a naročito u FBiH). Imajući u vidu zajedničku monetarnu politiku i sistem indirektnog oporezivanja, kao i veličinu bh. tržišta, neophodno je bolje koordinirati makro-fiskalne politike na nivou BiH.

Prirodna bogatstva, klimatske raznolikosti, bogato historijsko naslijeđe temeljeno na multikulturalnim, multinacionalnim i multireligijskim elementima predstavljaju solidnu osnovu za razvoj turizma na cijelom prostoru BiH. Udio turizma u ukupnom BDP-u u 2009. godini iznosi samo 2,47%. Svjetsko vijeće za putovanja i turizam (WTTC) predviđa da bi zarada od međunarodnih posjetitelja i turističkog proizvoda BiH mogla generirati 15% bosanskohercegovačkog izvoza do 2019. godine. Da bi se ostvarile tako optimistične prognoze, potrebno je eliminirati **probleme** koje ovaj sektor usporavaju u razvojnim procesima, a neki od njih su slijedeći:

- nejasna i fragmentirana državna strategija razvoja turizma,
- nedostatak snažne razvojne politike za sektor turizma u okviru lokalne samouprave,
- nedovoljna razvijenost i neadekvatno upravljanje brojnim turističkim lokacijama,
- nedostatak međunarodnih standarda i certifikacije u sektoru turizma,
- upravljanje odlaganjem otpadom i održavanje urbanih i ruralnih sredina,
- slabe institucionalne i poslovne veze sa međunarodnim tržištima,
- još uvijek nepovoljna globalna slika BiH, čijem rješavanju se nije pristupilo učinkovitom kampanjom brendiranja i marketinga zemlje.

Kada je u pitanju poljoprivreda i ruralni razvoj u BiH, analiza trenutnog stanja pokazuje postojanje potrebe za dodatnom podrškom za jačanje administrativnih kapaciteta, koordinaciju i saradnju između relevantnih institucija. Pristup razvoju poljoprivrede zahtijeva razmatranje više aspekata, kao što je stepen razvoja društva, prirodnih uslova za razvoj poljoprivrede, i postojećeg stava o značaju i ulozi poljoprivrede za ekonomski razvoj. Da bi se povećala efikasnost poljoprivredne proizvodnje potrebno je usvojiti strategiju kojom će se usmjeriti poljoprivredni razvoj ka smanjenju spoljnotrgovinskog deficita.

Literatura

1. Vijeće ministara, Direkcija za evropske integracije: „Analiza razvoja principa uslovljenosti EU (EU conditionality)“, Sarajevo, 2010.
2. Centar za politike i upravljanje: „Uticaj međunarodne krize i ključni izazovi ekonomije Bosne i Hercegovine“, juni, 2012.
3. Grupa autora: „Savremeni institucionalni i ekonomski izazovi BiH na putu EU integracija: korišćenje predpristupnih fondova eu u funkciji generisanja endogenog rasta u kontekstu iskustava Hrvatske i Srbije“, Ekonomski fakultet u Sarajevu, 2012.
4. Zbornik radova: „Euroregije i Jugoistočna Evropa“, Sarajevo, 2008.
5. Fondacija Heinrich Böll i Udruženje za političke nauke u BiH: „Politike evropskih integracija“, Sarajevo, 2012.